

**Rekonstrukcja pamięci
zbiorowej powstania
węgierskiego 1956 roku.
Instrumentalizacja
polityki historycznej
a polaryzacja polityczna
na Węgrzech**

PRACE IEŚ 05/2025

Recenzent dr Miklós Mitrovits

Instytut Współpracy Polsko-Węgierskiej im. Wacława Felczaka,
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Copyright Instytut Europy Środkowej

ISBN 978-83-67678-94-0

Wydawca

Instytut Europy Środkowej

ul. Niecała 5

20-080 Lublin, Polska

www.ies.lublin.pl

Projekt graficzny i skład Amadeusz Targoński

Ilustracja © SeamlessPatterns | shutterstock.com

Druk www.drukarniaakapit.pl

Robert Rajczyk

**Rekonstrukcja pamięci
zbiorowej powstania
węgierskiego 1956 roku.
Instrumentalizacja
polityki historycznej
a polaryzacja polityczna
na Węgrzech**

Spis treści

TEZY	7
Wprowadzenie	9
1. Przyczyny powstania 1956 roku	15
2. Pamięć historyczna po przemianach ustrojowych	23
3. Polityka historyczna od 2010 roku	31
4. Instrumentalizacja polityczna powstania węgierskiego 1956 roku	39
Podsumowanie	45
Bibliografia	53

TEZY

Pamięć zbiorowa powstania węgierskiego 1956 roku podlegała przemianom ideologicznym. W okresie funkcjonowania Węgierskiej Republiki Ludowej rewolucja, która rozpoczęła się 23 października i trwała do 4 listopada 1956 roku, w ramach ówczesnej polityki historycznej Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (*Magyar Szocialista Munkáspárt*, MSZMP) interpretowana była przez władze zgodnie z radziecką linią narracyjną jako antyradziecka kontrrewolucja. Oficjalna polityka pamięci odnosiła się jedynie do honorowania funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa, którzy zginęli w czasie walk powstańczych.

Pamięć rewolucji 1956 roku stała się symbolem sprzeciwu wobec reżimu komunistycznego i narzędziem konstytuującym tożsamość opozycji antykomunistycznej na Węgrzech. W okresie funkcjonowania Węgierskiej Republiki Ludowej stała się ona faktycznym depozytariuszem pamięci zbiorowej o powstaniu 1956 roku.

W rezultacie przemian ustrojowych na Węgrzech, zapoczątkowanych w 1989 roku symbolicznym ponownym pochówkiem przywódcy powstania 1956 roku Imrego Nagya

i jego współtowarzyszy, nastąpiło zgodne z prawdą historyczną, żywiołowe i masowe upamiętnianie bohaterów rewolucji w przestrzeni publicznej oraz prywatnej, zarówno w formie zinstytucjonalizowanej, jak i formalnoprawnej. Ustanowiono rytuały pamięci zbiorowej, między innymi w postaci wyznaczenia w Ustawie zasadniczej Węgier oficjalnego Święta Narodowego 23 października oraz włączenia kwatery cmentarnej powstańców 1956 roku do panteonu miejsc pamięci narodowej.

Alternacja władzy politycznej w 2010 roku przez konserwatywną prawicę doprowadziła do instrumentalizacji polityki historycznej. Przejawem zasadniczej zmiany ideowej stało się jej realizowanie w ramach podporządkowanych władzy licznych instytucji badawczych, których celem pozostaje tworzenie narracji historycznych zgodnych z prawicową agendą polityczną i ideologiczną.

Pamięć zbiorowa powstania węgierskiego 1956 roku stała się obecnie narzędziem bieżącej walki politycznej. Instrumentalizacji podlegają między innymi rytuały pamięci, w tym przede wszystkim obchody rocznicowe, a okolicznościowe przemówienia przybierają formę manifestów politycznych. Strony sporu politycznego uzurpują sobie prawo do reprezentacji pamięci zbiorowej, zarzucając jednocześnie przeciwnikom politycznym sprzeniewierzenie się ideałom rewolucji.

Wprowadzenie

Przedmiotem opracowania jest analiza zjawiska pamięci historycznej dotyczącej jednego z najbardziej przełomowych wydarzeń w historii Węgier XX wieku. Fragmentaryzacja i polaryzacja, dekonstruuujące publiczny dyskurs o zbiorowym doświadczeniu powstania 1956 roku, w istotny i trwały sposób wpłynęły na ugruntowanie podziałów socjopolitycznych współczesnych Węgier. Niebagatelną rolę odegrała w tym polityka historyczna rozumiana jako kształtowanie świadomości historycznej społeczeństwa.

Przedmiotowa analiza odwołuje się także do pojęcia „cultural memory”, które wyjaśnia, dlaczego, jak i z jakimi rezultatami informacje dotyczące wydarzeń są zapamiętywane¹. W literaturze przedmiotu „cultural memory” na ogół bada się poprzez kontekst społeczno-kulturowy². Magdalena Saryusz-Wolska wskazuje, że pamięć kulturowa to rodzaj pamięci zbiorowej utrwalanej przy pomocy pisma, słowa lub rytuałów. Pamięć ta „dotyczy wszelkich kulturowych kontekstów pamięci, związanych nie tylko z jej medialnością, lecz także z mechanizmami ideologicznymi i społecznymi”³.

¹ M. Dinter, *Introduction: What is Cultural Memory?*, [w:] *Cultural Memory in Republican and Augustan Rome*, red. M. Dinter, Ch. Guérin, Cambridge 2023, s. 1.

² A. Erll, *Cultural Memory*, [w:] *English and American Studies*, red. M. Middeke, T. Müller i in., Stuttgart 2012.

³ M. Saryusz-Wolska, *Pamięć kulturowa*, <https://cbh.pan.pl/pl/pami%C4%99%C4%87-kulturowa> [01.08.2025].

Praca nawiązuje również do terminu „kulturelle Gedächtnis” Jana Assmana, który jako elementy pamięci kulturowej traktuje narracje pamięci werbalnej, tekstualnej i wizualnej⁴. Béla Mester twierdzi, że spójna narracja, pomijająca subiektywne doświadczenia wizualne, służy konstruowaniu rzetelnej narracji historycznej⁵. Symbolicznie w sferze publicznej owa narracja zaczęła się kształtować w wyniku organizacji ponownego pochówku przywódcy powstania 1956 roku Imrego Nagya oraz innych rewolucjonistów, przeprowadzonego 16 czerwca 1989 roku na placu Bohaterów (*Hősök tere*) w trzydziestą pierwszą rocznicę egzekucji Nagya.

Problematyka polityki historycznej w przestrzeni dyskursów publicznych pojawia się obecnie przede wszystkim w kontekście politycznym i stanowi jeden z istotniejszych sposobów uprawiania polityki. Wynika to ze wzrostu znaczenia populizmów, a w ślad za tym i nacjonalizmów we współczesnych narracjach politycznych. Jak uważa Eugeniusz Ponczek⁶, terminy „polityka historyczna” i „polityka pamięci” mogą być używane zamiennie, choć jednocześnie podkreśla, że to stanowisko jest kwestionowane⁷. Ponczek zaznacza, że wiedza o dziejach państwa i narodu staje się przedmiotem instrumentalnych falsyfikacji i mitologizowania, tak aby stała się środkiem do zdobycia lub utrzymania władzy politycznej poprzez selektywną

⁴ J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, Monachium 1992.

⁵ B. Mester, *Pamięć bez obrazów*, Respublica, 20.09.2010, <https://respublica.pl/teksty/pamiec-bez-obrazow-3243.html> [01.08.2025].

⁶ E. Ponczek, *Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej*, „Przegląd Politologiczny” 2013, nr 2, s. 7.

⁷ B. Korzeniewski, *Wprowadzenie. Polityka historyczna – propozycja definicji i spory wokół jej zakresu w polskim i niemieckim dyskursie naukowym*, [w:] *Narodowe i europejskie aspekty polityki historycznej*, red. B. Korzeniewski, Poznań 2009, s. 10-12.

interpretację faktów i mitologizowanie przekazów. Ponczek nadto wskazuje, że traktując politykę jak sztukę rządzenia, wykorzystuje się historię i pamięć narodu, aby kształtować świadomość obywatelską, wybiórczo rozumiany patriotyzm oraz tożsamość etniczną odwołującą się do wspólnoty dziejów i pamięci zbiorowej społeczeństwa. Ten mechanizm jest szczególnie użyteczny dla narodów, które w przeszłości musiały walczyć o niepodległość i suwerenność państwa, co dodatkowo wzmacnia poczucie tożsamości narodowej.

Rafał Chwedoruk twierdzi tymczasem, że w wielu państwach termin „polityka historyczna” funkcjonuje jako „polityka pamięci”⁸. Podobnie jak kwestionowane jest stanowisko, że oba pojęcia są synonimami, badacze na świecie wskazują jako niewłaściwe zastępowanie określenia „polityka historyczna” terminem „polityka pamięci”. Polityka historyczna, pomimo odwoływania się do faktów, staje się jednak instrumentem polityki oraz narracji partyjnych, które w sposób wybiórczy kreują dyskursy interpretujące historię. W tym kontekście R. Chwedoruk definiuje politykę historyczną jako motywowaną politycznie interpretację przeszłości, która stanowi element politycznych działań państwa i innych podmiotów, wyznaczając cele polegające na wpływie na pamięć społeczną⁹. Anna Wolff-Powęska zaznacza natomiast, że zarówno pamięć, jak i interpretacje przeszłości stanowią fundamenty każdego narodu i społeczeństwa. Co więcej, nie jest to zagadnienie, które poddawane jest analizie wyłącznie w przestrzeni zainteresowań profesjonalistów historyków – świadomość polityczna stanowi ważny element polityki władzy, tak świeckiej,

⁸ R. Chwedoruk, *Polityka historyczna w Europie – periodyzacja i wiodące dyskursy*, „Studia Politologiczne” 2015, vol. 3.

⁹ Ibidem, s. 49.

jak i duchownej. W polityce historycznej dochodzi bowiem do ścierania się interesów różnych podmiotów. Jak podkreśla Wolff-Powęska, dla społeczeństwa to właśnie polityka historyczna stanowi jeden z najbardziej emocjonalnych i budzących ożywiony dyskurs tematów.

Zainteresowanie polityką historyczną we wszystkich państwach Europy Środkowo-Wschodniej wiąże się ze zmianą systemu politycznego po 1989 roku. Implementacja systemów demokratycznych w państwach postsowieckich doprowadziła do podjęcia nowych interpretacji i rewizji dotychczasowego podejścia do historii państw i narodów. Jak przypomina Wolff-Powęska, nadało to nowe ramy pamięci zbiorowej oraz edukacji historycznej. Zmiana systemu politycznego w różnych państwach Europy Środkowo-Wschodniej doprowadziła do rozrachunków z przeszłością w wymiarze zarówno politycznym, jak i historycznym¹⁰.

Rozumienie historii i jej powiązanie z polityką, prowadzące do zakreslenia ram tożsamości narodowej współczesnych narodów, jest skorelowane z interpretacją przeszłości. Tym samym polityka historyczna kreowana wewnątrz państwa wyznacza płaszczyzny konfliktów, w których przedstawiciele różnych nurtów toczą spory o kształt pamięci historycznej, orientacje kulturowe, duchowe i tworzenie obrazów historii. W dobie polaryzacji owe obrazy historii i jej interpretacje są nie tylko zróżnicowane, ale także spolaryzowane i uzależnione od dominujących orientacji politycznych. Jak napisał Władysław Bartoszewski, prowadzi to do wybiórczego traktowania historii jako narzędzia uprawiania polityki¹¹.

¹⁰ A. Wolff-Powęska, *Polskie spory o historię i pamięć: polityka historyczna*, „Przegląd Zachodni” 2007, nr 1, s. 3.

¹¹ W. Bartoszewski, *Przeciw wybiórczej pamięci*, [w:] *Pamięć europejska czy narodowa: spór o Centrum przeciwko Wypędzeniom*, red. P. Lisicki, J. Haszczyński, Warszawa 2003, s. 11.

Cytowany już Rafał Chwedoruk podkreśla, że polityka historyczna pełni istotną rolę w procesie legitymizacji władzy poprzez wykorzystanie antagonizmów i konfliktów, które należy traktować jako stałe i od wieków towarzyszące realizacji bieżącej polityki. Podobnie jak wcześniej przywołani autorzy, Chwedoruk zaznacza, że historia stanowi narzędzie polityki wykorzystywane instrumentalnie do formułowania zróżnicowanych roszczeń, np. terytorialnych czy ekonomicznych.

Jednocześnie rewizjonizm o proveniencji historycznej staje się coraz popularniejszy za sprawą narracji politycznych oraz stronnictwa przekazów medialnych. I w tym zakresie pojawia się zasadniczy problem, związany z tym, czy narracje polityczne, które pojawiają się w kontekście polityki pamięci prowadzonej na płaszczyźnie sporów wzajemnie zantagonizowanych partii politycznych, doprowadzą do ukształtowania polityki zorientowanej na przyszłość, czy jednak ograniczą się do polityki historycznej opartej na rozpamiętywaniu przeszłości.

1. Przyczyny powstania 1956 roku

Odwołując się do rewolucji węgierskiej z 1956 roku, Muriel Blaive¹² uważa, że źródła rewolucji wynikały z dwóch przesłanek – ekonomicznej i politycznej – związanych z tzw. wypaczeniami stalinizmu. Na Węgrzech procentowy udział członkostwa obywateli w partii władzy, w porównaniu np. do sąsiedniej Czechosłowacji, był dwa razy niższy, co przekładało się na mniejsze poparcie dla ówczesnego reżimu. Stanowiło również istotną przesłankę do zrywu społecznego wyrażającego niezgodę Węgrów na obowiązujący system polityczny.

Śmierć Józefa Stalina w 1953 roku zmieniła układ sił w zwasalizowanych przez Związek Radziecki partiach komunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej. Zdobycie przywództwa w Komitecie Centralnym Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego przez Nikitę Chruszczowa oznaczało początek względnej liberalizacji systemu, określanej mianem destalinizacji. Między innymi w Polsce, Bułgarii i na Węgrzech zainicjowano w związku z tym wymianę elit partyjnych, włącznie ze zmianą liderów. Na Węgrzech jednak funkcję dotychczasowego pierwszego sekretarza Węgierskiej Partii Robotniczej (*Magyar Dolgozók Pártja*) Mátyása Rákosiego przejął jego zastępca Ernő Gerő, który

¹² M. Blaive, *Introduction*, [w:] *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*, red. M. Blaive, Bloomsbury 2019.

jednocześnie piastował stanowisko wicepremiera w rządzie Imrego Nagya, sprawującego funkcję premiera w latach 1953-1955. Pomimo społecznej popularności z uwagi na względnie liberalny kurs polityczny, Imre Nagy odsunięty został od władzy przez zwolenników stalinizmu. W związku z tym były premier stał się niejako naturalnym liderem antystalinowskiej frakcji w Węgierskiej Partii Robotniczej. Emanacją instytucjonalną dążeń reformatorskich stał się Klub Petőfi, funkcjonujący w ramach młodzieżowej organizacji partyjnej jako forum ideowej oraz intelektualnej debaty nad przyszłością węgierskiego socjalizmu. Polityczne postulaty programowe sformułowano natomiast w ramach prac Węgierskiego Związku Organizacji Uniwersyteckich i Akademickich (MEFESZ), założonego 16 października 1956 roku w Segedynie, niezależnego od młodzieżowej organizacji partyjnej¹³. Jak wskazuje Réka Kiss, wśród postulatów pojawiły się żądania wycofania wojsk radzieckich, ustanowienia demokracji instytucjonalnej, systemu wielopartyjnego oraz zorganizowania wolnych wyborów.

Powstanie węgierskie z 1956 roku stanowi jeden z punktów zwrotnych najnowszej historii Węgier. Antyradziecki zryw rozpoczął się 23 października od propolskiej demonstracji pod pomnikiem gen. Józefa Bema w Budapeszcie. Symboliczna inspiracja postacią niezwykle istotną dla historii stosunków polsko-węgierskich miała związek z ówczesnymi wydarzeniami społecznymi w Polsce, gdzie dokonała się zmiana, która zainspirowała demonstrujących studentów przede wszystkim do wyartykułowania

¹³ R. Kiss, *Węgierska rewolucja i walka o wolność w 1956 roku*, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10, s. 3-16.

żądań dotyczących istotnej reformy politycznej systemu socjalistycznego¹⁴.

23 października do Budapesztu wkroczyły stacjonujące na Węgrzech oddziały radzieckie, które 28 października wycofano z miasta. Powstał koalicyjny rząd Imre Nagya, a w całym kraju ukonstytuowały się rady robotnicze. Węgierska Partia Pracujących *de facto* przestała istnieć. 31 października w Moskwie zapadła decyzja o stłumieniu powstania. Ponowna interwencja wojskowa rozpoczęła się 4 listopada i do 13 listopada stłumiła powstanie. Zginęło ponad 2 tysiące osób, a prawie 200 tysięcy przymusowo wyemigrowało z Węgier najpierw do Austrii i Jugosławii, co czyni ten exodus największą migracją węgierską po II wojnie światowej. Blisko 20 tysięcy osób zostało skazanych na długoletnie więzienie albo karę śmierci, w tym przywódcy rewolucji na czele z Imrem Nagyem.

Szacuje się, że w powstaniu w różnych formach uczestniczyło od 10% do 15% ówczesnej populacji Węgier, w tym „ok. 15 tys. bojowników ze 160 zbrojnych grup powstańczych, blisko 30 tys. robotników i pracowników powstałych na Węgrzech rad robotniczych, kolejnych 20-30 tys. członków wiejskich komitetów rewolucyjnych, głównie wiejskiej inteligencji i chłopów, oraz aktywne grono tych, którzy ich wybrali w bezpośrednich demokratycznych wyborach, przeprowadzonych w formie zgromadzenia ludowego”¹⁵. Ignác Romnics przypuszcza, że straty materialne stanowiły ok. 25% PKB Węgier. Według archiwów radzieckich zginęło lub zaginęło 740 żołnierzy radzieckich, a ponad półtora tysiąca zostało rannych¹⁶.

¹⁴ Szerzej na ten temat: M. Mitrovits, *A szocializmus csapdájában*, Budapeszt 2023.

¹⁵ R. Kiss, *Węgierska rewolucja...*

¹⁶ I. Romsics, *Historia Węgier*, Skórzewo 2018, s. 388-392.

1.1. Obraz pamięci rewolucji w okresie 1956-1989

Obraz pamięci powstania 1956 roku w okresie od zakończenia walk do 1989 roku zdominowany był przez narrację kształtowaną ideologicznie jako antysocjalistyczna kontrrewolucja o podłożu nacjonalistycznym. Do 1989 roku narracja dotycząca powstania węgierskiego była zatem podporządkowana sytuacji geopolitycznej Węgier. Jednak już wówczas w analizach wydarzeń z 1956 roku zwracano uwagę na różne aspekty budujące zróżnicowane obrazy rewolucji na Węgrzech. Jedną z istotnych płaszczyzn była analiza wydarzeń w kontekście międzynarodowym. Csaba Békés podkreśla znaczenie szczególnie jednego faktu, tj. kryzysu sueskiego i stanowiska mocarstw (Związku Radzieckiego i Stanów Zjednoczonych) wobec wydarzeń na Węgrzech¹⁷. Wybuch kryzysu sueskiego spowodował ograniczone zainteresowanie Stanów Zjednoczonych sytuacją w Europie Środkowo-Wschodniej i skoncentrowanie się na wydarzeniach na Przesmyku Sueskim. Inną przesłanką minimalnego zainteresowania USA wydarzeniami na Węgrzech było unikanie angażowania się w problemy występujące w radzieckiej strefie wpływów. Békés podkreśla również, że decyzja USA wobec wydarzeń na Węgrzech nie była podjęta samodzielnie, lecz w wyniku tajnych negocjacji prowadzonych przez USA, Wielką Brytanię i Francję, które określiły swoje stanowisko w stosunku do Węgier, koncentrując uwagę na istotnym z ich punktu widzenia kryzysie sueskim. Podobne stanowisko co do roli i działań świata zachodniego wobec wydarzeń na Węgrzech wskazuje Charles Gati¹⁸. Autor dokonał obszernych badań

¹⁷ C. Békés, *The 1956 Hungarian revolution and the great powers*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics” 1997, nr 13[2], s. 51-66.

¹⁸ C. Gati, *Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt*, Redwood City 2008.

archiwalnych, z których wnioski sprowadziły się do konstatacji, że Stany Zjednoczone ograniczyły się jedynie do sformułowania narracji popierającej węgierskie wydarzenia, a jednocześnie Radio Wolna Europa wspierało werbalnie w istocie nierealne żądania powstańców i ich sprzeciw wobec ówczesnej władzy.

Kolejny istotny obraz powstania węgierskiego został ukształtowany również w świadomości społecznej w wyniku badania historii represyjnych konsekwencji dla samych obywateli. Lajos Somogyvári analizuje konkretne skutki dla węgierskiej edukacji. Koncentrując się na grupie nauczycieli, akademików oraz studentów, opisuje ich sytuację po powstaniu, kiedy nastąpił okres represji¹⁹. Nauczyciele i akademicy byli obwiniani za kreowanie narracji, które zachęcały do udziału w powstaniu. Dokonując analizy narracyjnej, Somogyvári zestawiał relacje osobiste z treścią oficjalnych dokumentów i archiwalnych raportów służb. Péter Apor, badając narracje historyków sprzyjających reżimowi komunistycznemu, podkreśla, że choć odwoływali się oni do wielu oryginalnych materiałów historycznych, ich ustalenia są fikcyjne, opierają się bowiem na selektywnym doborze treści, po to by skonstruować pożądaną przez władzę interpretację rewolucji²⁰. Somogyvári podkreśla, że oficjalnie wytworzone narracje miały wpływ na kierunek restytucji socjalizmu na Węgrzech, tworząc w oficjalnym dyskursie obraz potwierdzający rzekomo planowaną ewolucję systemu. Gábor Gyáni, rozszerzając problematykę represji po wydarzeniach w 1956 roku, wskazuje,

¹⁹ L. Somogyvári, *Violence in the Education: The Post-Revolutionary Situation in Hungary (1956-1957)*, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38099005/> [01.08.2025].

²⁰ P. Apor, *Spectacular History: Photography, Film and Exhibitions in Representations of the Hungarian Soviet Republic after 1956*, „The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae” 2014, nr 3(2), s. 337-362.

że konsekwencje i odpowiedzialność różnych środowisk doprowadziły do „wymuszonej amnezji historycznej”²¹. Odmienne obrazy rewolucji potwierdzają postmodernistyczny pogląd o zmienności narracji historycznych jako rezultacie procesów demokratyzowania.

Reasumując powyższe ustalenia, można sformułować kilka wniosków odnoszących się do wytworzonych obrazów rewolucji z 1956 roku. Węgierskie powstanie w perspektywie międzynarodowej było postrzegane jako przejaw demokratyzacji oraz antytotalitarnego buntu w stosunku do systemu stalinowskiego. Jednocześnie państwa zachodnie wykazały się obojętnością wobec wydarzeń, koncentrując się przede wszystkim na kryzysie sueskim. Chciały też zachować dystans w stosunku do działań podejmowanych w radzieckiej strefie wpływu, w której Węgry pozostawały. Równocześnie zachodnie środki masowego przekazu, a zwłaszcza radio, nie tylko otwarcie popierały wydarzenia na Węgrzech, ale doprowadziły także do rozszerzenia się powstania poza Budapeszt. Dwa zasadniczo różne obrazy rewolucji z 23 października 1956 roku ukształtowały środowiska skonfliktowane ze sobą, przy jednoczesnym zróżnicowanym wykorzystaniu źródeł opisujących powstanie. Oficjalne dokumenty potwierdzały stanowisko władz, określające powstanie mianem kontrewolucji, natomiast historia mówiona w sferze prywatnej prezentowała alternatywną narrację o 1956 roku, mającą oparcie w faktach historycznych. Proces oficjalnej „amnezji historycznej” przyczynił się do tego, że problematyka powstania nie była przedmiotem rzetelnych analiz historycznych i *de facto* przestała istnieć w oficjalnym dyskursie publicznym, w tym naukowym. Jak podkreśla cytowana już uprzednio

²¹ G. Gyáni, *Memory and Discourse on the 1956 Hungarian Revolution*, [w:] *Challenging Communism in Eastern Europe*, red. T. Cox, London 2008.

Réka Kiss, jednak „[n]ajważniejszym doświadczeniem pokoleniowym dla społeczeństwa był spontaniczny masowy ruch bez uprzedniej organizacji i centrum politycznego, który mógł doprowadzić do obalenia systemu, nie popadł w anarchię, a nawet skutkował wyłonieniem się warstwy kierowniczej. Konsekwencje tego procesu można dostrzec także w represjach, które nastąpiły po rewolucji”.

Powstanie 1956 roku stanowi istotne wydarzenie w kształtowaniu pamięci historycznej Węgrów. Kenneth Foote i Anett Árvay wskazują na powstanie węgierskie jako jedno z najistotniejszych wydarzeń w historii Węgier po II wojnie światowej²². Choć upadło po trzynastu dniach, było narodowym buntem przeciwko represjom stalinowskim, a w perspektywie stało się symbolem węgierskiej odwagi. Gábor Gyáni zaznacza, że już od 1956 roku rodziły się różne obrazy pamięci historycznej wywołane procesem konceptualizacji znaczenia rewolucji²³. Pierwsza różnica wynikała z terminologii określającej samo wydarzenie: rewolucja lub powstanie narodowe. Po 1956 roku pojawiło się także określenie ruch antytotalitarny. Interesujący jest fakt, iż w styczniu 1989 roku Komitet Centralny Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej w specjalnej uchwale uznał rewolucję 1956 roku za powstanie ludowe, zmieniając *de facto* rezolucję Tymczasowego Komitetu Centralnego z 4 grudnia 1956 roku, w której użyto sformułowania „kontrrewolucja”. Wskazywano wówczas na niezadowolenie społeczne z dyktatury M. Rákosiego, inspirowane i kierowane przez przedwojenne siły skrajnie

²² K. Foote, A. Árvay, *The Contested Heritage of the Hungarian Uprising of 1956*, [w:] *The Palgrave Encyclopedia of Cultural Heritage and Conflict*, red. I. Saloul, B. Baillie, Cham 2025.

²³ G. Gyáni, *Revolution, uprising, civil war: the conceptual dilemmas of 1956*, „European Review of History: Revue Européenne d'histoire” 2008, nr 15[5], s. 519-531.

prawicowe wspierane przez antyradziecki blok zachodni. Uzasadniało to interwencję radziecką i legitymizowało nowe władze partyjne, które poprzedniej ekipie zarzucały rewizjonizm. Walka z „kontrrewolucją” stała się zatem mitem oporu w obronie demokracji ludowej.

Kontrkulturowy charakter pamięci zbiorowej dotyczącej powstania 1956 roku stanowił czynnik konstytutywny dla kształtowania się antykomunistycznej tożsamości ruchów opozycyjnych na Węgrzech, które stały się ideowymi depozytariuszami pamięci narodowej o konserwatywnej i prawicowej proveniencji. W maju 1988 roku powstał Komitet Sprawiedliwości Historycznej, który w swoim apelu domagał się godnego pochówku oraz prawnej i politycznej rehabilitacji ofiar represji z 1956 roku.

2. Pamięć historyczna po przemianach ustrojowych

W sferze ikonicznej współczesne kształtowanie się pamięci historycznej okresu przemian rozpoczęło się 16 czerwca 1989 roku na placu Bohaterów w Budapeszcie uroczystością ponownego pochówku szczątków Imrego Nagya i innych uczestników powstania węgierskiego 1956 roku, w której – jak się szacuje – uczestniczyło nawet 200 tysięcy osób²⁴. Ów istotny w historii Węgier dzień stał się też początkiem kariery politycznej 26-letniego wówczas Viktora Orbána, który reprezentując młode pokolenie Węgrów, wygłosił najważniejsze prawdopodobnie w swoim życiu przemówienie polityczne, domagając się między innymi wycofania z Węgier Armii Radzieckiej, co ostatecznie nastąpiło z chwilą opuszczenia kraju przez ostatniego żołnierza radzieckiego 19 czerwca 1991 roku. Ponowny pogrzeb Imrego Nagya i pozostałych powstańców stał się symbolicznym początkiem budowy całkowicie suwerennego państwa węgierskiego, a pamięć o powstaniu węgierskim

²⁴ K. Szerencsés, *Trudne przebudzenie Węgier*, Rzeczpospolita, 21.11.2019, <https://www.rp.pl/wydarzenia/art9132671-karoly-szerencses-trudne-przebudzenie-wegier> [01.08.2025].

1956 roku pełniła rolę konstytutywną dla odradzającego się niepodległego państwa²⁵.

Symboliczne znaczenie ma również data wejścia w życie nowelizacji konstytucji węgierskiej z 1949 roku, która z dniem 23 października (dzień wybuchu powstania 1956 roku) przywróciła na Węgrzech system wielopartyjny²⁶, a następnie była wielokrotnie nowelizowana w duchu wartości demokratycznych.

Ze względu na problematykę niniejszego opracowania jako przełomowe w zakresie rekonstrukcji polityki historycznej należy traktować uchwalenie nowej Ustawy zasadniczej Węgier przez Zgromadzenie Narodowe 18 kwietnia 2011 roku, podpisanej symbolicznie przez ówczesnego prezydenta 25 kwietnia, w rocznicę wyborczego zwycięstwa koalicji Fidesz-KDNP²⁷. W najważniejszym akcie normatywnym Węgier wskazano enumeratywnie na znaczenie historycznego i politycznego dziedzictwa powstania węgierskiego 1956 roku. Odniesienia dotyczą fragmentu preambuły: „Zgadzamy się z przedstawicielami pierwszego wolnego Zgromadzenia Narodowego²⁸,

²⁵ M. Przeperski, *Jak Orbán szlifuje przeszłość*, Rzeczpospolita Plus Minus, 01.04.2022, <https://www.rp.pl/plus-minus/art35992641-jak-orban-szlifuje-przeszlosc> [01.08.2025].

²⁶ A. Harmathy, *Introduction to Hungarian Law*, Hague 1998.

²⁷ Ustawa zasadnicza Węgier, Dziennik Urzędowy Nr 43 z 25 kwietnia 2011 r. oraz Postanowienia przejściowe O przejściu od dyktatury komunistycznej do demokracji, Dziennik Urzędowy Nr 166 z 31 grudnia 2011 r. (uchylone w całości ustawą zmieniającą z dnia 23 marca 2013 r., art. 21 ust. 2, ogłoszoną w Dzienniku Urzędowym Nr 49 z 2013 r.). Ustawa zasadnicza Węgier, która weszła w życie 1 stycznia 2012 roku, jest krytykowana za swój konserwyzm oraz realizowanie politycznej agendy Fidesz-KDNP. Por. D. Héjji, *Konstytucja Węgier jako manifest polityczny parlamentarnej większości*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2018, nr 1(41), s. 71. Najnowszej nowelizacji dokonano 14 kwietnia 2025 r. Zob. R. Rajczyk, *Kontrowersyjna nowelizacja Ustawy zasadniczej Węgier*, „Komentarze IEŚ”, nr 1346 [86/2025], <https://ies.lublin.pl/komentarze/kontrowersyjna-nowelizacja-ustawy-zasadniczej-wegier/> [01.08.2025].

²⁸ „Przywrócenie państwowej suwerenności naszej ojczyzny, utraconej 19 marca 1944 roku, datujemy od 2 maja 1990 roku, od ukształtowania się pierw-

którzy w swojej pierwszej rezolucji stwierdzili, że nasza dzisiejsza wolność jest wynikiem rewolucji z 1956 roku” (*Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki.*), oraz ustanowieniem 23 października jednym z węgierskich świąt narodowych jako dnia upamiętnienia rewolucji i walki o wolność z 1956 roku²⁹. W jednym z kolejnych artykułów natomiast wśród wskazanych enumeratywnie przestępstw okresu komunizmu wymieniono również: „krwawe zdławienie, we współdziałaniu z sowieckimi siłami okupacyjnymi, rewolucji i wojny o niepodległość, które wybuchły 23 października 1956 roku; rządy terroru i represje, które po nich nastąpiły, zmuszenie dwustu tysięcy Węgrów do opuszczenia Ojczyzny”³⁰.

Poza aspektem formalnoprawnym upamiętnienie rewolucji po zmianach ustrojowych przybrało formę narracji werbalnych, tekstualnych oraz wizualnych³¹. Jak wskazuje Tadeusz Kopyś, w pierwszej połowie lat 90. powstawały

szego wyłonionego w wolnych wyborach przedstawicielstwa narodu. Dzień ten uważamy za początek nowej demokracji i nowego ładu konstytucyjnego w naszym kraju”. Por. Ustawa zasadnicza Węgier z dnia 18 IV 2011 r., Dziennik Urzędowy Nr 43 z 25 kwietnia 2011 r.; uzupełniona o Postanowienia przejściowe O przejściu od dyktatury komunistycznej do demokracji, Dziennik Urzędowy Nr 166 z 31 grudnia 2011 r.

²⁹ Artykuł I ustęp 1 punkt c, *Ustawa zasadnicza Węgier, Magyar Közlöny*, nr 43 z 25 kwietnia 2011 r., s. 10656.

³⁰ Artykuł U ustęp 1 punkt h, *Ustawa zasadnicza Węgier, Magyarország Alaptörvénye*, wyd. drugie, tłum. J. Snopek, Warszawa 2015, s. 49.

³¹ Mowa tutaj o upamiętnieniu powstania 1956 roku w kulturze popularnej. Najbardziej znanym przykładem jest filmowa biografia Imrego Nagya z 2004 roku w reżyserii Márty Mészáros, pod tytułem „Niepochowany” (*A temetetlen halott*). W 2006 roku, w pięćdziesiąt rocznicę wydarzeń swoją premierę miał węgierski dramat historyczny zatytułowany „1956 Wolność i miłość” (*Szabadság, szerelem*), dotyczący słynnego meczu piłki wodnej Węgry-ZSRR, rozgrywanego podczas igrzysk olimpijskich w Melbourne w 1956 roku, a także poświęcony temu wydarzeniu film dokumentalny pod tytułem „Furia wolności” (*Freedom's Fury*).

komitety pamięci o 1956 roku (*1956-os Emlékbizottságok*), często spontanicznie podejmujące decyzje o upamiętnianiu rewolucji³², realizowanym poza przestrzenią publiczną także w wymiarze prywatnym, rodzinnym.

Natomiast 13 czerwca 2000 roku ustanowiono Dzień Pamięci Ofiar Dyktatur Komunistycznych na mocy rezolucji Zgromadzenia Narodowego Węgier, który obchodzony jest 25 lutego, w rocznicę aresztowania w 1947 roku Béli Kovácsa, sekretarza generalnego Niezależnej Partii Drobnych Rolników. Z kolei w 2013 roku oficjalnie ogłoszono 4 listopada dniem żałoby narodowej, podczas którego wspomina się ofiary rewolucji z 1956 roku, a także rocznicę ponownego wkroczenia wojsk radzieckich do Budapesztu.

2.1. Miejsca pamięci o powstaniu 1956 roku

Rewitalizacja pamięci o powstaniu realizowana była w przestrzeni publicznej z odwołaniem personalnym do ofiar walk z Armią Radziecką, takim jak okolicznościowe tablice pamiątkowe na budynku kina w Zaułku Corvina w Corvin Negyed, gdzie toczyły się najcięższe walki podczas rewolucji. Przed działającym do dzisiaj kinem usytuowano także pomnik Powstańca 1956 roku. Jedną z pierwszych tablic wmurowano 25 października 1989 roku przy placu Kossutha w trzydziestą trzecią rocznicę masakry 75 osób. W okolicy znajduje również symboliczny grób tych ofiar powstania. Z kolei obok ikonicznego gmachu węgierskiego parlamentu stoi pomnik – tzw. Płomień Rewolucji, na którego szczycie rokrocznie od 23 października do 4 listopada płonie symboliczny ogień pamięci.

³² T. Kopyś, *Kształtowanie pamięci i polityki historycznej na przykładzie przestrzeni miejskiej Budapesztu*, „Politeja” 2021, nr 5[74], s. 90.

W roku czterdziestej rocznicy powstania w pobliżu węgierskiego parlamentu stanął ufundowany przez prywatnego sponsora pomnik przywódcy powstania – Imrego Nagya. Po 2010 roku przeniesiono go jednak w inną lokalizację, tj. miejsce, gdzie do 1989 roku eksponowano pomnikowe postaci Marksa i Engelsa.

Centralny Pomnik Rewolucji Węgierskiej i Wojny o Niepodległość z 1956 roku, autorstwa Katy György, usytuowano natomiast nieopodal placu Bohaterów w centrum węgierskiej stolicy. Punktem wyjścia dla projektu pomnika były zdjęcia, które przedstawiają studentów maszerujących 23 października 1956 roku spod politechniki pod pomnik gen. Bema. Kształt przypominający klin symbolizuje siłę wspólnoty. Monument, który ukończono w 2006 roku, czyli w roku pięćdziesiątej rocznicy wybuchu powstania węgierskiego³³, znajduje się przy skwerze Powstańców, w miejscu gdzie do 23 października 1956 roku eksponowany był pomnik Józefa Stalina, obalony tego dnia przez demonstrantów. Symboliczny cokół zniszczonego pomnika można oglądać w prowadzonym przez podmiot pozarządowy Memento Park na obrzeżach Budapesztu, gdzie prezentowane są również pomniki postaci gloryfikowanych w okresie rządów Jánosa Kádára, tj. w latach 1956-1988³⁴.

³³ Upamiętnienie powstania przybiera też kontrowersyjne formy. Pomnik Męczenników Rewolucji z 1956 roku autorstwa Györgya Jovánovicsa na jednym z cmentarzy sąsiaduje z tradycyjną drewnianą budowlą, charakterystyczną dla ludności węgierskiej zamieszkującej rumuński Siedmiogród, na której znajduje się napis: „Tylko posiadając węgierską duszę, możesz przejść przez tę bramę” mogący sprawiać wrażenie, że pamięć o rewolucji jest w jakiś sposób zmonopolizowana. Zob. P. György, *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés 1956-1989-ben*, Budapest 2000, s. 312-313.

³⁴ Obok Pomnika Męczenników Kontrrewolucji, odsłoniętego w 1960 roku, znalazł się tam również wzniesiony w 1983 roku Pomnik Bohaterów Władzy Ludowej z napisem: „Ku wiecznej pamięci bojownikom wiernym ludowi i partii, którzy zginęli bohaterską śmiercią w obronie władzy proletariackiej 30 października 1956 roku”.

W pięćdziesiątą rocznicę wybuchu powstania odsłonięto również pomnik pamięci powstania i jego ofiar na Uniwersytecie Technologii i Ekonomii w Budapeszcie, w kolebce rewolucji, skąd w 1956 roku, po zorganizowanej na ówczesnej politechnice debacie, studenci przeszli demonstrować pod pomnik Józefa Bema.

Z kolei miejsce pochówku doczesnych szczątków Imrego Nagya, a także innych uczestników rewolucji 1956 roku, znajduje się na Nowym Cmentarzu Komunalnym na obrzeżach Budapesztu, w Kwaterze 301, którą jak pisze Imre Molnar: „[...] odwiedzali potajemnie od lat osiemdziesiątych członkowie opozycji, składali kwiaty i palili znicze. Krewni ofiar przekazywali im poufne informacje, pochodzące najczęściej od strażników więzienia, którzy brali udział w pochówkach i przekazywali tę wiedzę, zwykle za sowitym wynagrodzeniem. Milicjanci i ubecy pilnie strzegli kwatery 301, pałowali tych, którzy ośmielali się ją nawiedzić, konfiskowali ich aparaty fotograficzne i zabierali pozostawione przez nich krzyże, kwiaty i znicze. W 1988 roku podziemnie działająca grupa artystyczna Inconnu potajemnie usypała nagrobek, który kilka razy był likwidowany przez milicję. Teren kwatery porośnięty był wysoką trawą i zaroślami. [...] Publicznie informacje o ich istnieniu pojawiały się jedynie w emigracyjnej prasie węgierskiej i w Radiu Wolna Europa”³⁵.

2.2. Instytucjonalizacja pamięci o powstaniu 1956 roku

W wymiarze instytucjonalnym pamięć powstania węgierskiego kultywowana była przez Instytut 1956 roku, którego funkcjonowanie grupa kilkudziesięciu intelektualistów

³⁵ I. Molnar, *Kwaterna 301 – panteon węgierskiego narodowego męczeństwa*, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10, s. 36-45.

zainicjowała już 17 czerwca 1989 roku, dzień po ponownym pochówku Imrego Nagya i jego współtowarzyszy³⁶. Instytut rozpoczął działalność w 1991 roku jako fundacja prywatna, której celem było badanie przede wszystkim historii rewolucji i walki o wolność z 1956 roku. Opublikowano około 2 tysięcy prac naukowych i edukacyjnych, w tym jedną trzecią w językach obcych. W strukturze Instytutu 1956 roku działało Archiwum Historii Mówionej, dokumentujące ustne relacje świadków i uczestników powstania węgierskiego. Instytut 1956 roku był krytykowany przez środowiska prawicowe za zbyt liberalne podejście do forsowanej przez prawicę etnocentrycznej koncepcji narodu. W 2011 roku decyzją ówczesnego rządu zlikwidowano samodzielność placówki, a jej zadania realizowane były w formule jednostki organizacyjnej Biblioteki Narodowej³⁷.

W 1997 roku powołano natomiast Biuro Historyczne (*Történeti Hivatal*), które umożliwiało obywatelom wgląd do własnych akt gromadzonych przez służby bezpieczeństwa w okresie do 1989 roku. Od 2003 roku placówka funkcjonuje pod nazwą Archiwum Historyczne Służb Bezpieczeństwa Państwa (*Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát, ÁBTL*).

³⁶ Poprzednikami Instytutu 1956 roku były Instytut Imrego Nagya, działający w Brukseli w latach 1959–1963, oraz Archiwum Historii Mówionej, utworzone na początku lat 80. XX wieku przy wsparciu Fundacji Sorosa.

³⁷ W 2011 roku część inicjatorów Instytutu 1956 roku podjęła decyzję o utworzeniu organizacji pożytku publicznego w formule Fundacji Instytutu 1956 roku, która oprócz działalności naukowej i edukacyjnej, udostępnia też Cyfrowe Archiwum Historii Mówionej.

3. Polityka historyczna od 2010 roku

Po alternacji władzy w wyniku wygranych przez koalicję Fidesz-KDNP wyborów w 2010 roku, nastąpiła istotna zmiana w zakresie zarówno upamiętniania rewolucji 1956 roku, jak i prowadzonej polityki pamięci. Wyrazem tego w warstwie ideowej był zwrot w kierunku politycznej i kulturowej tradycji narodowej, który przejawiał się między innymi przywróceniem przestrzeni publicznej wokół gmachu parlamentu do stanu przypominającego organizację przestrzeni miejskiej w okresie autorytarnych rządów regenta admirała Miklósa Horthyego. Problemem stała się też postać i działalność Imrego Nagya, a zwłaszcza jego przeszłość polityczna w Związku Radzieckim, gdzie przebywał podczas II wojny światowej.

Ówczesny premier Viktor Orbán i jego ugrupowanie polityczne dokonali redefinicji dotychczasowej polityki historycznej. Efektywnie zaimplementowano do polityki pamięci nową narrację historyczną, która relatywizowała udział Węgier w II wojnie światowej w charakterze sojusznika hitlerowskich Niemiec do 19 marca 1994 roku, kreując państwo na ofiarę dwóch dwudziestowiecznych totalitaryzmów. Wizualnym wyrazem tego rodzaju linii narracyjnej jest pomnik Ofiar Okupacji Hitlerowskiej, usytuowany w centrum Budapesztu, na placu... Wolności. Wzbudza on jednak tak duże kontrowersje społeczne, że nigdy nie zorganizowano uroczystości jego oficjalnego

odslonięcia. Nieopodal monumentu znajduje się natomiast pomnik Wdzięczności Armii Czerwonej, choć nie pełni już funkcji nekropolii. Doczesne szczątki żołnierzy radzieckich, którzy w 1945 roku bestialsko spacyfikowali miasto podczas jednego z najdłuższych trwających oblężeń w historii, przeniesiono na cmentarz. Natomiast na mogiłach tych, którzy zginęli, tłumiąc powstanie węgierskie, uwzględniono konstatację, iż „polegli” w 1956 roku.

Andrea Pető podkreśla szczególnie uroczysty charakter i rozmach obchodów sześćdziesiątej rocznicy wybuchu powstania 1956 roku. Rok 2016 ówczesny rząd Viktora Orbána ogłosił również Rokiem Pamięci Rewolucji i Walki o Wolność z 1956 roku³⁸. Złożono 2500 wniosków o dotacje publiczne na ten cel, z czego 1600 uzyskało wsparcie. W 650 miejscowościach zorganizowano łącznie 1430 wydarzeń upamiętniających rewolucję 1956 roku³⁹.

Wcześniejsza nieobecność kobiet w pamięci zbiorowej jako aktorów politycznych w historii 1956 roku została zastąpiona ich widoczną obecnością w przestrzeni publicznej w postaci kampanii billboardowej w Budapeszcie, w ramach której pojawiły się wizerunki pięciu kobiet, w tym późniejszej deputowanej Fideszu, oraz pamiątkowego znaczka pocztowego⁴⁰. „Nieobecność została zastąpiona obecnością kobiet, ale w ramach, w których historia kobiet została napisana w kategoriach cierpienia, poświęcenia i ofiary, a nie w kategoriach działania lub podmiotowości. Podczas obchodów w 2016 roku kobiety z 1956 roku

³⁸ Uchwała Rządu 1728/2015. [X. 8.] w sprawie ogłoszenia Roku Pamięci Rewolucji i Wojny o Niepodległość 1956 r., Dziennik Urzędowy nr 146 z 2015 r.

³⁹ A. Pető, *Roots of Illiberal Memory Politics: Remembering Women in the 1956 Hungarian Revolution*, „Baltic Worlds” 2017, t. 10, nr 4, s. 42-47.

⁴⁰ A. Pető wskazuje, że dotychczas w pamięci zbiorowej opowiadano historie rodzinne, w których kobiety były postrzegane tylko jako żony bohaterów i ofiary rewolucji 1956 roku. Por. A. Pető, *Roots of Illiberal Memory...*, s. 44.

zostały zaprezentowane w ramach »narodowego feminizmu«, w którym działania kobiet zostały ocenione pod kątem ich przydatności dla projektu narodowego. »Narodowy feminizm« wyłania się z ponownego przeglądu historii 1956 roku i redukuje historie i świadectwa do politycznie akceptowalnych pojęć patriotycznej kobiecości i stawia je jako przykład dla współczesnych węgierskich kobiet. W przypadku rewolucji 1956 roku bojownicy uliczni są przedstawiani tylko jako ofiary komunistycznych represji, a nie jako kobiety, które zdecydowały się wziąć udział w walce zbrojnej»⁴¹.

Polityka pamięci od 2010 roku podlega ewolucji i jest skorelowana z aktualną narracją polityczną. Początkowo dominowała retoryka o ludowej rewolucji z wykorzystaniem narracji o powstańcach – „chłopcach z Pesztu” (*Pesti fiúk*), która miała pozycjonować toczącego spory z Unią Europejską Viktora Orbána. Jednocześnie chodziło także o ograniczenie przekazu o lewicowym wymiarze powstania 1956 roku w postaci rad robotniczych oraz o Imrem Nagyu jako jednym z komunistycznych reformatorów, stojącym na czele rewolucji. Obecnie z uwagi na bieżący, prorosyjski interes polityczny dominuje narracja, która wyeliminowała z retoryki antyradziecki charakter powstania.

3.1. Instytucjonalizacja narracji historycznej

Zmianie w polityce pamięci towarzyszyła zatem nowa narracja historyczna. Tworzeniem tej zgodnej z wymogami ideowymi prawicowej koalicji rządowej zajęły się Instytut Badań Historycznych i Archiwum Veritas (*Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár*). Na mocy decyzji rządu od 30 maja

⁴¹ Ibidem, s. 47.

2019 roku instytucja ta w ramach swojej struktury dysponuje oddziałem Biblioteki Narodowej im. Széchényiego. Ta jednostka organizacyjna od 2012 roku przejęła zadania rozwiązanego 27 grudnia 2011 roku Instytutu 1956 roku. Najważniejszym aspektem działalności Instytutu Badań Historycznych i Archiwum Veritas jest obiektywne przedstawienie historii politycznej, społecznej i ideologicznej państwa dualistycznego (1867-1918), okresu międzywojennego oraz lat 1944-1994. W tym celu w Instytucie utworzono trzy zespoły badawcze: Grupa Badawcza Ery Dualizmu (1867-1918); Grupa Badawcza z Czasów Horthyego (1918-1945); Grupa Badawcza ds. Okresu po 1945 roku (1945-1994). Za szczególnie istotne uznano opracowanie odpowiedniego, profesjonalnego systemu argumentacji, mającego na celu skorygowanie zniekształceń węgierskiej świadomości historycznej. Uwagę zwracają wybrane cele grupy badawczej okresu międzywojennego: rok 1944 jako tragedia kulturowa, zmiany na skutek okupacji niemieckiej oraz niektóre z głównych kierunków badań grupy ds. okresu powojennego: kontrowersyjne działania wojenne Armii Czerwonej na Węgrzech w latach 1944-1994, historia oporu wobec reżimu stalinowskiego, pozasądowe represje okresu rządów Jánoša Kádára i dyskurs polityczny po 1963 roku.

W aspekcie funkcjonalnym największe kontrowersje w zakresie polityki historycznej budzi jednak Muzeum „Dom Terroru” (*Terror Háza*), zlokalizowane w dawnej siedzibie Urzędu Bezpieczeństwa Państwa (*Államvédelmi Hatóság, ÁVH*) Węgierskiej Republiki Ludowej, a wcześniej budynku wykorzystywanym przez ruch Strzałokrzyżowców, czyli węgierskich nazistów, którzy po rozpoczęciu okupacji Węgier przez Niemców 19 marca 1944 roku przejęli władzę od współpracującego z hitlerowcami wcześniej regenta Miklósa Horthyego. Placówkę otwarto w 2002 roku, podczas

kadencji gabinetu Viktora Orbána (1998-2002). Prezentuje ona jednak selektywny obraz historii Węgier od rozpoczęcia okupacji niemieckiej w 1944 roku, bez uwzględnienia ówczesnego kontekstu politycznego i pozycji państwa węgierskiego.

Muzeum „Dom Terroru” prowadzi Fundacja Badań nad Historią i Społeczeństwem Europy Środkowo-Wschodniej (*Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány*, KKETTKA), która została założona w 1999 roku⁴². Jest ona też organem prowadzącym Instytut XX wieku (*XX. Század Intézet*) oraz Instytutu Badań nad Komunizmem (*Kommunizmuskutató Intézet*). Dowodzi to szczególnego znaczenia, jakie przypisywane jest roli KKETTKA w kształtowaniu nowej narracji historycznej. Prezes fundacji uznawana jest za głównego twórcę nowej węgierskiej polityki historycznej. Jej immanentną cechą charakterystyczną jest nadmierna instytucjonalizacja, powierzenie funkcji kierowniczych osobom politycznie lub środowiskowo związanym z Fideszem oraz koncentracja kierownictwa przede wszystkim w osobie prezesa fundacji i jednocześnie dyrektora generalnej Instytutu XX wieku. *XX. Század Intézet* koncentruje swoją działalność wokół badań autorytaryzmów w poprzednim stuleciu w Europie Środkowo-Wschodniej oraz popularyzuje wyniki w postaci comiesięcznego programu historycznego „Félmúlt” i podcastów „Szöveg”, a także poprzez serię wywiadów „Arcok a múltból” z kolekcji historii mówionej. Wśród placówek istotnych z punktu widzenia badań nad powstaniem węgierskim 1956 roku wyróżnić należy także Instytut i Archiwum Badań nad Historią Zmiany Reżimu (*Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár*,

⁴² Ustawa XLVIII z 2021 r. o Fundacji Badań nad Historią i Społeczeństwem Europy Środkowo-Wschodniej, <https://njt.hu/jogszabaly/2021-48-Ko-00> [01.08.2025].

Retörki), których zadaniem jest prowadzenie działalności badawczej i popularyzatorskiej w zakresie przemian ustrojowych, ale przede wszystkim dotyczących lat 1956-1988 (okres sprawowania władzy politycznej na Węgrzech przez Jánoša Kádára) oraz rewolucji 1956 roku.

Z kolei Komitet Pamięci Narodowej (*Nemzeti Emlékezet Bizottsága*, NEB)⁴³ to *de facto* instytut badawczy zajmujący się opracowywaniem historii dyktatury komunistycznej oraz kultywowaniem pamięci o jej ofiarach⁴⁴. Komitet Pamięci Narodowej koordynuje od strony merytorycznej program badawczy „Pamięć i Przypomnienie”, którego celem jest systematyczna analiza dokumentów sądowych dotyczących represji po rewolucji 1956 roku. W aspekcie formalnoprawnym, dotyczącym ścigania sprawców tych czynów, uchwalono ustawy: o karaniu bez przedawnienia przestępstw przeciwko ludzkości oraz ściganiu tych popełnionych w okresie dyktatury komunistycznej⁴⁵.

Aktywność w dziedzinie upamiętnienia bohaterów narodowych Węgier jest natomiast domeną funkcjonowania założonego w 2013 roku Narodowego Instytutu Dziedzictwa (*Nemzeti Örökség Intézet*)⁴⁶, który wraz z funkcjonującym od 1999 roku w strukturze Kancelarii Premiera Węgier Komitetem Pamięci i Hołdu (*Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság*) odpowiada za opiekę i zarządzanie

⁴³ Ustawa CCXLI z 2013 r. o Komitecie Pamięci Narodowej, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300241.tv> [01.08.2025].

⁴⁴ Artykuł U ustęp 3, *Ustawa zasadnicza Węgier, Magyarorszag Alaptörvénye*, tłum. J. Snopek, Warszawa 2015, s. 51.

⁴⁵ Ustawa CCX z 2011 r. o kryminalizacji i wyłączeniu przedawnienia zbrodni przeciwko ludzkości oraz o ściganiu niektórych zbrodni popełnionych w okresie dyktatury komunistycznej, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100210.tv> [01.08.2025].

⁴⁶ Rozporządzenie Rządu 44/2013. [V. 14.] w sprawie utworzenia Narodowego Instytutu Dziedzictwa, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300144.kor> [01.08.2025].

miejscami historycznymi, które symbolizują pamięć zbiorową, tj. cmentarz Fiumei út w Budapeszcie, Narodowy Park Żałoby przy Nowym Cmentarzu Komunalnym, a także za prowadzenie Narodowego Programu Pamięci oraz za przedsięwzięcia o charakterze dydaktycznym.

Interesującym zjawiskiem jest powołanie instytucji, która sama określa się mianem think tanku historycznego – *Rubicon Intézet*. Celem jego funkcjonowania jest ułatwienie szerokiemu gronu odbiorców zapoznania się z najnowszymi osiągnięciami nauk historycznych i umożliwienie profesjonalnego zrozumienia historii Węgier, zwłaszcza XIX i XX wieku. Innym celem jest promocja wiedzy o historii Węgier i węgierskiego spojrzenia na historię powszechną za granicą.

Z kolei Instytut Badań nad Przemocą (*Erőszakkutató Intézet*), następca prawny *Clio Intézet*, bada przejawy przemocy państwowej i zbiorowej w XX wieku w Kotlinie Karpackiej, ze szczególnym uwzględnieniem Węgier, oraz rolę, jaką odegrały w tych wydarzeniach organy ścigania i instytucje sądownicze. Obejmuje to analizę ich bezpośrednich i pośrednich politycznych i społeczno-historycznych przyczyn oraz konsekwencji⁴⁷.

Co ciekawe, zmianie uległa także sfera rytualna. O ile zachowano doroczne, okolicznościowe upamiętnienie bohaterów rewolucji 1956 roku, ze szczególnym uwzględnieniem okrągłych rocznic wybuchu powstania węgierskiego, to od 2010 roku zaniechano *de facto* symbolicznego nawet wymiaru obecności przedstawicieli naczelnych organów państwa węgierskiego i składania wieńców na Kwaterze 301⁴⁸.

⁴⁷ Należy podkreślić, że pomimo finansowania z pieniędzy publicznych, instytucja ta prowadzi badania o charakterze i wydźwięku wyłącznie historycznym.

⁴⁸ W czterdziestą rocznicę wybuchu powstania węgierskiego główne obchody przeniesiono z cmentarza przed parlament, a z okazji przypadającej wówczas jednocześnie setnej rocznicy urodzin Imrego Nagya zdominowany przez socja-

Niemniej w sześćdziesiątą ósmą rocznicę przez cały dzień zapalano tam znicze, co było elementem oficjalnych państwowych obchodów.

listów rząd przygotował projekt upamiętniającej go ustawy, którą parlament uchwalił w czerwcu. Szerzej na ten temat zob. H. Nyyssönen, *The presence of the past in politics: „1956” after 1956 in Hungary*, Jyväskylä 1999.

4. Instrumentalizacja polityczna powstania węgierskiego 1956 roku

Na Węgrzech uczestnicy powstania, które wybuchło 23 października 1956 roku, symbolizują najwyższe poświęcenie dla ojczyzny oraz odwagę. Zmiana polityki historycznej doprowadziła do postępującego zawłaszczania pamięci zbiorowej o powstaniu węgierskim oraz przejmowania tradycji przez prawicę. Sprzyjało temu również uwikłanie kwestii rewolucji w bieżący spór polityczny. Bogate w różnorodne wydarzenia obchody pięćdziesiątej rocznicy powstania 1956 roku przypadły na okres rządów drugiego gabinetu pod kierownictwem premiera Ferenc Gyurcsány w latach 2006-2008. Lider liberalno-lewicowej koalicji Związku Wolnych Demokratów – Węgierskiej Partii Liberalnej (*Szabad Demokraták Szövetsége – a Magyar Liberális Párt*) oraz Węgierskiej Partii Socjalistycznej (*Magyar Szocialista Párt*, MSZP) był także przewodniczącym MSZP, czyli utworzonego w 1989 roku socjaldemokratycznego następcy Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej (*Magyar Szocialista Munkáspárt*), którą od roku 1956 do 1987 kierował János Kádár. Jego szczere słowa o celowym i świadomym dezinformowaniu społeczeństwa węgierskiego w sprawie kondycji węgierskiej gospodarki wywołały masowe protesty oraz w rezultacie doprowadziły do alternacji władzy na rzecz prawicy, która w znacznym stopniu

bazowała na historycznym dziedzictwie ideałów powstania węgierskiego podczas obchodów pięćdziesiątej rocznicy jego wybuchu.

Po 2010 roku w węgierskiej polityce historycznej widoczny jest trend instrumentalizowania pamięci o powstaniu 1956 roku do realizacji bieżącej agendy politycznej, uwzględnianej w okolicznościowych przemówieniach z zachowaniem dotychczasowych rytuałów publicznych, na przykład ceremonii podnoszenia flagi państwowej przed gmachem parlamentu w obecności przedstawicieli naczelnych organów państwa. Chociaż nieobecność podczas takiej uroczystości prezydenta czy premiera na przykład w 2019 roku pozwala sformułować tezę o rzeczywistym zwiększaniu znaczenia narracji werbalnej nad wizualną. Potwierdzeniem tego założenia staje się również cykliczna nieobecność czołowych węgierskich polityków konserwatywnego obozu rządzącego przy Kwaterze 301 Nowego Cmentarza Komunalnego w Budapeszcie, gdzie znajdują się prochy bohaterów rewolucji 1956 roku.

Bieżąca agenda polityczna koalicji rządzącej przejawia się w warstwie tekstualnej w odniesieniu do kryzysu migracyjnego i tzw. mechanizmu relokacji. Jak pisze Dominik Héjj, w jednym z okolicznościowych komunikatów Fideszu, wydanym z okazji obchodów rocznicy powstania, wskazywano, że „bohaterowie 1956 roku walczyli i oddali życie za ojczyznę, [...] w której nie rządzą marionetki i której nikt nie może dyktować, jak i z kim żyją Węgrzy, której nikt nie może odebrać jej kultury i suwerenności narodowej”⁴⁹. W wystąpieniu podczas obchodów sześćdziesiątej

⁴⁹ D. Héjj, *Pamięć o powstaniu węgierskim z 1956 r. przegrywa z bieżącą agendą polityczną*, „Komentarze IEŚ”, nr 75 [75/2019], <https://ies.lublin.pl/komentarze/pamiec-o-powstaniu-wegierskim-z-1956-r-przegrywa-z-biezaca-agenda-polityczna> [01.08.2025].

trzeciej rocznicy Viktor Orbán stwierdził ponadto, że „nie wolno dzisiaj Węgrom wybrać nowej, lepszej gwiazdy przewodniej”. Jako przejaw zinstrumentalizowanej pamięci o 1956 roku wyraźnie wskazać tutaj należy odniesienie do Unii Europejskiej, ponadnarodowej organizacji krytykowanej przez węgierskiego premiera zarówno z pozycji politycznych, jak i ideowych – lewicowego liberalizmu. Stąd też, jak podkreśla D. Héjj, relatywizowanie przez premiera i Fidesz rewolucji jako buntu wobec internacjonalistycznej lewicy, a nie komunizmu.

Dariusz Kałan wskazuje, że Viktor Orbán już podczas obchodów sześćdziesiątej rocznicy odnosił się do współczesnych problemów w relacjach Węgry-Unia Europejska. „Zadaniem wszystkich ludzi kochających wolność jest powstrzymać Brukselę przed sowietyzacją oraz sprawić, aby przestała za nas decydować, z kim mamy żyć w naszym kraju”⁵⁰.

W warstwie narracyjnej natomiast koalicja Fidesz-KDNP próbowała deprecjonować obchody zorganizowane w 2019 roku w Budapeszcie przez opozycyjny względem rządu samorząd stolicy Węgier – jako manifestację polityczną, co skłaniało do interpretacji, iż czynnik pamięci zbiorowej w tym przypadku pozbawiony został elementu patriotycznego. W latach 2022-2023 oficjalne obchody rocznicy wybuchu powstania węgierskiego 1956 roku zorganizowano poza Budapesztem. Ponownie w Budapeszcie świętowano w 2024 roku. Wówczas to w swoim wystąpieniu Viktor Orbán „sugerował między innymi korelację pomiędzy dominacją w regionie Europy Środkowo-Wschodniej w przeszłości ZSRR, a obecnie Unii Europejskiej. W warstwie narracyjnej krytyka opozycji przez premiera Orbána

⁵⁰ D. Kałan, *Czystka przeszłości*, „Polityka”, nr 49/2016 [3088], 29.11.2016, s. 54.

polega przede wszystkim na oskarżeniach o polityczne działanie wbrew interesowi narodowemu, który szef węgierskiego rządu utożsamia z programem politycznym rządzącej koalicji”⁵¹.

Przełomem w politycznym dyskursie dotyczącym kwestii powstania węgierskiego 1956 roku stała się publiczna wypowiedź we wrześniu 2024 roku Balázsa Orbána, dyrektora politycznego w Kancelarii Premiera Węgier. W wywiadzie podcastowym B. Orbán zasugerował, że Węgrzy nie stawialiby oporu wobec ewentualnej rosyjskiej agresji, argumentując, iż chodzi o narażenie kraju na zniszczenia i ofiary⁵². Defetystyczny charakter tej wypowiedzi idzie w sukurs wskazaniu ze strony Balázsa Orbána na doświadczenie, jakie płynie z przegranych walk z Armią Czerwoną podczas rewolucji 1956 roku⁵³.

Symbolikę powstania węgierskiego 1956 roku w postaci węgierskiej flagi narodowej z wyciętym pośrodku godłem Węgierskiej Republiki Ludowej wykorzystywała satyryczna Partia Psa o Dwóch Ogonach (*Magyar Kétfarkú Kutya Párt*, MKKP). Działacze MKKP umieścili w miejscach pamięci o powstaniu 1956 roku tabliczki o treści zbieżnej z defetystyczną interpretacją słów B. Orbána. Natomiast pęknięcia i dylatacje w chodnikach działacze MKKP pomalowali w węgierskie barwy narodowe, na nowo interpretując powstańczy sztandar, czyli węgierską flagę z wyciętym

⁵¹ R. Rajczyk, *Radykalizacja politycznej rywalizacji o pamięć Powstania Węgierskiego 1956 roku*, „Komentarze IEŚ”, nr 1238 [213/2024], <https://ies.lublin.pl/komentarze/radykalizacja-politycznej-rywalizacji-o-pamiec-powstania-wegierskiego-1956-roku> [01.08.2025].

⁵² D. Héjj, *Niespodziewana lekcja z 1956 roku. Reinterpretacja powstania w kontekście współczesnej polityki Węgier*, *Magazyn Dziennik Gazeta Prawna*, 10.10.2024, <https://www.gazetaprawna.pl/magazyn-na-weekend/artykuly/9630286,niespodziewana-lekcja-z-1956-roku-reinterpretacja-powstania-w-konteks.html> [01.08.2025].

⁵³ R. Rajczyk, *Radykalizacja politycznej rywalizacji...*

godłem Węgierskiej Republiki Ludowej. Ugrupowanie przygotowało również projekt satyrycznego banknotu o nominalnie 1956 forintów.

Rok 2024 to cezura czasowa, która przyniosła istotne zmiany w obszarze rywalizacji politycznej na Węgrzech. Péter Magyar, dotychczasowy beneficjent Narodowego Systemu Współpracy (*Nemzeti Együttműködés Rendszere*, NER)⁵⁴, na fali społecznego protestu związanego z kontrowersyjną sprawą ułaskawienia przestępcy skazanego za pomocnictwo w przestępstwach seksualnych wobec dzieci, zdecydował się rozpocząć działalność polityczną opozycyjną wobec ugrupowania swojej byłej żony – minister sprawiedliwości, która kontrasygnowała kontrowersyjny, prezydencki akt łaski⁵⁵. Jego współpraca z mało wówczas popularną partią Szacunek i Wolność (*Tisztelet és Szabadság*, TISZA) doprowadziła do ukonstytuowania się na Węgrzech dwupartyjnej rywalizacji politycznej⁵⁶.

Opozycyjna partia Szacunek i Wolność, organizując po raz pierwszy w 2024 roku własne obchody rocznicy wybuchu powstania węgierskiego, odwołała się bezpośrednio do symboliki rewolucji 1956 roku. Przede wszystkim Péter Magyar złożył kwiaty na kwaterach na Nowym Cmentarzu Komunalnym w Budapeszcie, gdzie znajdują się szczątki powstańców, w tym ówczesnego premiera Imrego Nagya. Swoje okolicznościowe zgromadzenie partia zorganizowała

⁵⁴ NER to system instytucjonalno-prawny, obejmujący kluczowe instytucje państwa węgierskiego oraz przedsiębiorców wspierających koalicję rządową Fidesz-KDNP.

⁵⁵ R. Rajczyk, *Węgierska scena polityczna: Péter Magyar nadzieją na zmiany?*, „Komentarze IEŚ”, nr 1205 [180/2024], <https://ies.lublin.pl/komentarze/kies-1205/> [01.08.2025].

⁵⁶ R. Rajczyk, *Polaryzacja społeczna i radykalizacja polityczna węgierskiego premiera*, „Komentarze IEŚ”, nr 1320 [60/2025], <https://ies.lublin.pl/komentarze/polaryzacja-spooleczna-i-radykalizacja-polityczna-wegierskiego-premiera/> [01.08.2025].

natomiast pod pomnikiem Józefa Bema w Budapeszcie. Przewodniczący TISZA Péter Magyar zarzucił premierowi „zdradę dziedzictwa 1956 roku”. Taki sam zarzut pod adresem Viktora Orbána podczas organizowanych oddzielnie przez każde z pozostałych opozycyjnych ugrupowań politycznych rocznicowych obchodów formułowali również liderzy partii Dialog – Zieloni (*Párbeszéd – Zöldek*), Węgierskiej Partii Zielonych (*LMP – Magyarország Zöld Pártja*) czy Węgierskiej Partii Socjalistycznej (*Magyar Szocialista Párt*). Były premier Ferenc Gyurcsány, będący ówczesnym przewodniczącym Koalicji Demokratycznej (*Demokratikus Koalíció*), w swoim wystąpieniu zwracał uwagę, iż Węgrzy żyją „w świecie postawionym na głowie, w którym zdrajcy starają się świętować święto wolności i niepodległości w imieniu narodu”⁵⁷.

⁵⁷ R. Rajczyk, *Radykalizacja politycznej rywalizacji...*

Podsumowanie

Powstanie węgierskie 1956 roku uznać należy w węgierskim dyskursie tożsamościowym za emanację charakteru narodowego Węgrów. Suwerenność narodowa i wolność od zewnętrznych wpływów politycznych to cechy konstytutywne węgierskiego społeczeństwa, będące rezultatem dziejów narodu. Z historycznego punktu widzenia „przodkowie współczesnych Węgrów – koczownicze plemię Madziarów, przywędrowało do Kotliny Naddunajskiej nad stepów czarnomorskich, uchodząc przed groźbą zbrojnego najazdu Pieczyngów na swoje dotychczasowe siedziby”⁵⁸. Węgierska historiografia określa to wydarzenie mianem „objęcia ojczyzny” (*A honfoglalás*), które doprowadziło do zaniku Państwa Wielkomorawskiego⁵⁹. Historia polityczna Węgier naznaczona jest zmaganiem z obcymi wpływami politycznymi. Zbiorowe, tragiczne w skutkach doświadczenie klęski w bitwie pod Mohaczem, porażki powstań przeciw panowaniu dynastii Habsburskiej oraz powstanie w latach 1848-1849 w okresie Wiosny Ludów na trwałe ukształtowały węgierskie dążenia wolnościowe, połączone również z imponującą historią średniowiecznego Królestwa Węgier dynastii Arpadów, Andegawenów,

⁵⁸ R. Rajczyk, *Polityka migracyjna Węgier*, [w:] *Polityka migracyjna Republiki Czeskiej, Słowacji i Węgier*, red. M. Cesarz, Prace Instytutu Europy Środkowej, Lublin 2024, s. 85.

⁵⁹ K. Polek, *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*, Kraków 1994, s. 61-64.

Macieja Korwina oraz książąt siedmiogrodzkich. Jak zaznacza Cody Mackoway, emocjonalne odwołanie do wspólnej historii, szczególnie w odniesieniu do idei ofiary i oporu, ma głęboki wpływ na kształtowanie tożsamości narodowej⁶⁰. Większość współcześnie aktywnych polityków węgierskich – a zwłaszcza liberalny wówczas Viktor Orbán, lider Związku Młodych Demokratów (*Fiatal Demokrata Szövetség*, Fidesz) – budowała swoje kariery w życiu publicznym, odwołując się do dziedzictwa ideowego i historycznego przesłania powstania węgierskiego 1956 roku, w którym – co warto podkreślić – pamięć zbiorowa stanowiła czynnik jednoczący przedstawicieli różnych nurtów węgierskiej sceny politycznej, włącznie z nowym ugrupowaniem lewicowym o charakterze socjaldemokratycznym, tj. Węgierską Partią Socjalistyczną (*Magyar Szocialista Párt*).

W okresie rządów Jánoša Kádára, w latach 1956-1988, zbiorowa pamięć o powstaniu węgierskim 1956 roku miała charakter prywatny i była rozpowszechniana w formie przekazów rodzinnych. Instytucjonalnym depozytariuszem pamięci zbiorowej o rewolucji roku 1956 stała się antysystemowa opozycja demokratyczna, która zaczęła się formować dopiero na fali liberalizacji systemu komunistycznego w ostatniej dekadzie lat 80. XX wieku. Miklós Mitrovits wyróżnia opozycję polityczną, kulturową skoncentrowaną na pracy w warunkach legalnych oraz środowisko studenckie⁶¹. Z tego ostatniego nurtu wywodzą się Viktor Orbán i Fidesz. Środowiska opozycji demokratycznej miały charakter liberalny i konserwatywny, a reformatorskie skrzydło Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej

⁶⁰ C. Mackoway, *The Past Reimagined: The Role Of Historical Memory In Polish And Hungarian Populism*, „PSUR” 2024, t. 9, nr 1, s. 67.

⁶¹ M. Mitrovits, *Zakazane kontakty. Współpraca opozycji polskiej i węgierskiej 1976-1989*, przeł. Szymon Brzeziński, Warszawa 2022, s. 69-111.

doprowadziło do zmiany systemowej. Współczesna interpretacja powstania węgierskiego 1956 roku jest zatem w znacznym stopniu zależna od opcji politycznej. Opozycja stara się łączyć powstanie z wartościami demokratycznymi i europejskimi, podkreślając jego uniwersalny charakter i aspiracje walki o wolność, natomiast koalicja rządząca odnosi się przede wszystkim do budowania narracji o suwerenności, często w opozycji do wpływów zewnętrznych, zwłaszcza Unii Europejskiej.

Jak wskazuje Attila Ágh, narracja suwerennościowa została również wzmocniona traumą Trianon, związaną z utratą dwóch trzecich terytorium i jednej trzeciej ludności w wyniku porażki w I wojnie światowej oraz ze „zdradą” mocarstw zachodnich w Jałcie po II wojnie światowej⁶². A. Ágh zauważa, iż polityka historyczna Fideszu odzwierciedla opowieść o tzw. Wielkich Węgrzech (krajach Korony św. Stefana – przyp. aut.), które przez wieki broniły chrześcijańskiej Europy, lecz później stały się ofiarą inwazji wielkich mocarstw. Według T. Kopyśa ta wersja pamięci historycznej „stanowi także antytezę dla pamięci o rewolucji z 1956 roku, która po 1989 roku wypełniła przestrzeń miejską Budapesztu i mogła pozytywnie oddziaływać na zbiorową pamięć obywateli”⁶³. Istotą tak ujmowanej polityki historycznej jest, zdaniem Zsófi Réti, rekonceptualizacja nowoczesności poprzez „odwołanie się do historycznie danej zbiorowej tożsamości narodowej i wprowadzenie „polityki pamięci historycznej”⁶⁴. Owa instrumentalizacja interpretacji historycznej podporządkowana jest bieżącym

⁶² A. Ágh, *Cultural War and Reinventing the Past in Poland and Hungary: The Politics of Historical Memory in East-Central Europe*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, nr 3, s. 36.

⁶³ T. Kopyś, *Kształtowanie pamięci i polityki...*, s. 90.

⁶⁴ Z. Réti, *Past Traumas and Future Generations*, „The Hungarian Historical Review” 2017, t. 6, nr 2, s. 377.

celom politycznym. Wpływ na społeczne postrzeganie przeszłości jest bowiem skutecznym narzędziem prowadzenia polityki wewnętrznej oraz zagranicznej poprzez manipulowanie selektywnymi narracjami historycznymi. Jak zaznacza C. Mackoway, dla koalicji Fidesz-KDNP „zbiorowa pamięć przeszłości stanowi silne uzasadnienie dla walki z opozycją wobec ich dążenia do władzy”⁶⁵. Jako że walka z zagranicznymi wpływami politycznymi pozostaje jednym z głównych nurtów współczesnego dyskursu politycznego na Węgrzech, elementem rządowej polityki wewnętrznej jest stygmatyzowanie organizacji pozarządowych jako podmiotów finansowanych z zagranicy, co wedle tej interpretacji oznacza realizowanie obcych wpływów politycznych w węgierskiej polityce⁶⁶. W wymiarze instytucjonalnym przeciwdziałanie tak definiowanemu zagranicznemu wpływom odbywa się poprzez powołanie specjalnego rządowego pełnomocnika do identyfikacji organizacji i środków masowego przekazu, które korzystały w przeszłości ze wsparcia finansowego amerykańskiej agencji pomocy rozwojowej USAID, oraz utworzenie Urzędu Ochrony Suwerenności (*Szuverenitásvédelmi Hivatal*, SZVH), który jako organ administracji publicznej bada zewnętrzne wpływy polityczne w węgierskim dyskursie publicznym. Podmiot ten nie ma co prawda narzędzi sankcyjnych wobec stwierdzonych naruszeń, może jednak prowadzić działania o charakterze stygmatyzacji publicznej, co z kolei – w korelacji ze sprzyjającymi koalicji rządowej mediami publicznymi i komercyjnymi skupionymi w Środkowoeuropejskiej Fundacji

⁶⁵ C. Mackoway, *The Past Reimagined: The Role Of Historical Memory In Polish And Hungarian Populism*, „PSUR” 2024, t. 9, nr 1, s. 72.

⁶⁶ R. Rajczyk, *Groźba likwidacji społeczeństwa obywatelskiego i niezależnych mediów na Węgrzech?*, „Komentarz IEŚ”, nr 1360 [100/2025], <https://ies.lublin.pl/komentarze/grozba-likwidacji-spolescenstwa-obywatelskiego-i-niezaleznych-mediow-na-wegrzech> [01.08.2025].

Prasy i Mediów (*Közép-Európai Sajtó és Média Alapítvány*, KESMA)⁶⁷ – może stanowić podstawę niezwykle efektywnego środka kształtowania opinii publicznej. Dobitym tego przykładem jest skuteczność społeczna *de facto* prorosyjskiej polityki węgierskich władz w sprawie wojny w Ukrainie oraz akcesji tego państwa do Unii Europejskiej⁶⁸.

Manipulowanie pamięcią zbiorową służy zatem koalicji Fidesz-KDNP do realizacji nie tylko bieżących celów politycznych, ale także agendy ideowej, gdyż stanowi element konstytuujący społeczne wyobrażenie o opozycji politycznej, która reprezentuje alternatywne narracje ideologiczne. Cody Mackoway zwraca jednak uwagę, iż „silne społeczeństwo obywatelskie i konkurujące ze sobą wizerunki pamięci zbiorowej są niezbędne do ograniczenia demokratycznego sukcesu partii nieliberalnych”⁶⁹.

Współczesne pokolenia, urodzone na Węgrzech po przemianach 1989 roku, są niezwykle podatne na różne, często sprzeczne interpretacje przeszłości⁷⁰. Wyzwaniem dla węgierskiego społeczeństwa obywatelskiego, wobec dominacji konserwatywno-populistycznej narracji politycznej, pozostaje przeciwdziałanie relatywizowaniu historii wskutek realizowania specyficznej polityki historycznej, a także zawłaszczaniu pamięci zbiorowej i instrumentalizacji powstania węgierskiego 1956 roku. Istotą tego działania pozostaje zatem kształtowanie kolektywnej pamięci

⁶⁷ D. Héjj, *Węgierski (nie)pluralizm na rynku medialnym*, „Komentarze IEŚ”, nr 239 [142/2020], <https://ies.lublin.pl/komentarze/wegierski-niepluralizm-na-ryнку-medialnym/> [01.08.2025]; D. Héjj, *Węgry na nowo. Jak Viktor Orbán zaprogramował narodową tożsamość*, Kraków 2022.

⁶⁸ R. Rajczyk, *Nowe formy i pola rywalizacji politycznej w prekampanii wyborczej na Węgrzech*, „Komentarze IEŚ”, nr 1397 [137/2025], 08.08.2025, <https://ies.lublin.pl/komentarze/nowe-formy-i-pola-rywalizacji-politycznej-w-prekampanii-wyborczej-na-wegrzech/> [01.08.2025].

⁶⁹ C. Mackoway, *The Past Reimagined...*, s. 72.

⁷⁰ Z. Réti, *Past Traumas and Future Generations*, „The Hungarian Historical Review” 2017, t. 6, nr 2, s. 377.

kulturowej poprzez efektywną dystrybucję odpowiadającej prawdzie historycznej narracji werbalnej, tekstualnej i wizualnej. Kulturowe konstruowanie węgierskiej pamięci zbiorowej zdominowane jest przez kilka znaczących wydarzeń w historii Węgier. Proces ten z formalnoprawnego punktu widzenia odzwierciedla umieszczony w Ustawie zasadniczej wykaz świąt państwowych, który jednak należy uzupełnić o rocznicę największej traumy w najnowszej historii państwa węgierskiego – rocznicę podpisania traktatu w Trianon⁷¹, której upamiętnienie jest szczególnie wyraźnie w przestrzeni publicznej corocznie 4 czerwca. Zawłaszczanie oraz dekonstrukcja polityki historycznej, w tym dotyczącej powstania węgierskiego 1956 roku, stały się immanentnym elementem rywalizacji politycznej od czasu ukształtowania się skrajnej polaryzacji węgierskiego rynku politycznego i w znaczący sposób musiały wpłynąć na kształtowanie zarówno kulturowej pamięci zbiorowej o rewolucji 1956 roku, jak i przemian ustrojowych okresu 1989-1991⁷². Podkreślić jednak należy, niezależnie od interpretacji politycznych i ocen historycznych, że alternacja władzy przez rządy prawicowe przyczyniła się do nadania istotnego znaczenia polityce historycznej oraz polityce pamięci⁷³.

Interesujący jest fakt, że sześćdziesiąt dziewięć lat od rozpoczęcia powstania węgierskiego 1956 roku towarzyszące rewolucji hasło „Rosjanie do domu!” (*Ruszkik háza!*) nadal jest używane przez opozycję w odniesieniu

⁷¹ Szerzej na ten temat: B. Góralczyk, *Ojczulkowie. Filary czy przekleństwo Węgrów*, Warszawa 2024 oraz B. Góralczyk, *Węgierski syndrom: Trianon*, Warszawa 2020.

⁷² A. Seleny, *Revolutionary Road: 1956 and the Fracturing of Hungarian Historical Memory*, [w:] *Twenty Years After Communism*, red. M. Bernhard, J. Kubik, New York 2014, s. 37.

⁷³ A. Pető, *The Illiberal Memory Politics in Hungary*, „Journal of Genocide Research” 2002, t. 24, nr 2, s. 242.

do rządzących, którym zarzuca się prowadzenie jawnie prorosyjskiej polityki zagranicznej i gospodarczej.

Problemem jest również oddziaływanie społeczne współczesnej narracji historycznej o powstaniu węgierskim, którą efektywnie odseparowano od bezpośrednich konotacji z interwencją radziecką. Działania koalicji Fidesz-KDNP skutecznie utożsały w odbiorze znacznej części społeczeństwa jej agendę polityczną, a w konsekwencji także i prowadzoną przezeń politykę historyczną, z węgierską racją stanu. Stąd też utrzymywanie ożywionych relacji gospodarczych rosyjsko-węgierskich oraz dystrybucja w społeczeństwie i dyskursie politycznym prorosyjskiej *de facto* narracji dotyczącej wojny w Ukrainie. Nie bez znaczenia jest tu również istotny wpływ sprzyjających tym ugrupowaniom środków masowego przekazu, które efektywnie kształtują obraz rzeczywistości podług narracji politycznej. Katalin Miklóssy wskazuje ponadto na znaczenie socjalizacji społecznej w odniesieniu do pamięci zbiorowej. Scentralizowane struktury instytucjonalne socjalizują pokolenia historyków w określonym systemie wartości i logice argumentacji. „Pomimo międzynarodowego charakteru nauki, zwłaszcza w epoce globalnej komunikacji, znaczenie kontekstu narodowego i własnego środowiska intelektualnego rośnie wraz z umacnianiem się nacjonalizmu. Walka kulturowa zostanie wygrana właśnie wtedy, gdy większość nowego pokolenia zinternalizuje sposób myślenia, w którym inne interpretacje przeszłości są postrzegane jako nieprawdziwe lub nieistotne. Hegemonia pamięci tworzy ducha czasu – czyli wyjątkową epokę”⁷⁴.

⁷⁴ K. Miklóssy, *Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa*, „Historiallinen Aikakauskirja” 2021, t. 119, nr 4, s. 444.

Bibliografia

- Ágh A., *Cultural War and Reinventing the Past in Poland and Hungary: The Politics of Historical Memory in East-Central Europe*, „Polish Political Science Yearbook” 2016, nr 3.
- Apor P., *Spectacular History: Photography, Film and Exhibitions in Representations of the Hungarian Soviet Republic after 1956. The Hungarian historical review: new series of Acta*, „Historica Academiae Scientiarum Hungaricae” 2014, nr 3.
- Assmann J., *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, Monachium 1992.
- Bartoszewski W., *Przeciw wybiórczej pamięci*, [w:] *Pamięć europejska czy narodowa: spór o Centrum przeciwko Wypędzeniom*, red. P. Lisicki, J. Haszczyński, Warszawa 2003.
- Békés C., *The 1956 Hungarian revolution and the great powers*, „Journal of Communist Studies and Transition Politics” 1997, nr 13.
- Blaive M., *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*, London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney 2019.
- Bobek B., *Współczesne oblicze polityki historycznej Węgier*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2018, nr 8.
- Chwedoruk R., *Polityka historyczna w Europie – periodyzacja i wiodące dyskursy*, „Studia Politologiczne” 2015, nr 3.
- Dinter M., *Introduction: What is Cultural Memory?*, [w:] *Cultural Memory in Republican and Augustan Rome*, red. M. T. Dinter, C. Guérin, Cambridge University Press 2023.
- Erl A., *Cultural Memor*, [w:] *English and American Studies*, red. M. Middeke, T. Müller, C. Wald, H. Zapf, Stuttgart 2012.
- Foote K., Árvay A., *The Contested Heritage of the Hungarian Uprising of 1956*, [w:] *The Palgrave Encyclopedia of Cultural Heritage and Conflict*, red. I. Saloul, B. Baillie, Cham 2025.
- Gati C., *Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian Revolt*, Redwood City 2008.
- Góralczyk B., *Ojczulkowie. Filary czy przekleństwo Węgrów*, Warszawa 2024.
- Góralczyk B., *Węgierski syndrom: Trianon*, Warszawa 2020.
- György P., *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés 1956-1989-ben*, Budapest 2000.

- Gyáni G., *A Nation Divided by History and Memory Hungary in the Twentieth Century and Beyond*, Routledge 2021.
- Gyáni G., *Ötvenhat tapasztalata*, „Élet és Irodalom” 2009, nr 43.
- Gyáni G., *Revolution, uprising, civil war: the conceptual dilemmas of 1956*, „European Review of History: Revue Européenne d'histoire” 2008, nr 15.
- Harmathy A., *Introduction to Hungarian Law*, Hague 1998.
- Héjj D., *Konstytucja Węgier jako manifest polityczny parlamentarnej większości*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2018, nr 1.
- Héjj D., *Niespodziewana lekcja z 1956 roku. Reinterpretacja powstania w kontekście współczesnej polityki Węgier*, *Magazyn Dziennik Gazeta Prawna*, 10.10.2024, <https://www.gazetaprawna.pl/magazyn-na-weekend/artykuly/9630286,niespodziewana-lekcja-z-1956-roku-reinterpretacja-powstania-w-konteks.html>
- Héjj D., *Pamięć o powstaniu węgierskim z 1956 r. przegrywa z bieżącą agendą polityczną*, „Komentarze IEŚ”, nr 75 (75/2019), <https://ies.lublin.pl/komentarze/pamiec-o-powstaniu-wegierskim-z-1956-r-przegrywa-z-biezaca-agenda-polityczna/>
- Héjj D., *Węgierski (nie)pluralizm na rynku medialnym*, „Komentarze IEŚ”, nr 239 (142/2020), <https://ies.lublin.pl/komentarze/wegierski-niepluralizm-na-ryнку-medialnym/>
- Héjj D., *Węgry na nowo. Jak Viktor Orbán zaprogramował narodową tożsamość*, Kraków 2022.
- Kałań D., *Czysta przeszłość*, „Polityka”, nr 49/2016 (3088), 29.11.2016
- Kiss R., *Węgierska rewolucja i walka o wolność w 1956 roku*, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10.
- Kopyś T., *Kształtowanie pamięci i polityki historycznej na przykładzie przestrzeni miejskiej Budapesztu*, „Politeja” 2021, nr 5.
- Korzeniewski B., *Wprowadzenie. Polityka historyczna – propozycja definicji i spory wokół jej zakresu w polskim i niemieckim dyskursie naukowym*, [w:] *Narodowe i europejskie aspekty polityki historycznej*, red. B. Korzeniewski, Poznań 2009.
- Mackoway C., *The Past Reimagined: The Role Of Historical Memory In Polish And Hungarian Populism*, „PSUR” 2024, nr 1.
- Miklóssy K., *Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa*, „Historiallinen Aikakauskirja” 2021, t. 119, nr 4, s. 432-444.
- Mitrovits M., *A szocializmus csapdájában*, Budapest 2023.
- Mitrovits M., *Zakazane kontakty. Współpraca opozycji polskiej i węgierskiej 1976-1989*, Warszawa 2022.
- Molnar I., *Kwatera 301 – panteon węgierskiego narodowego męczeństwa*, „Biuletyn IPN” 2021, nr 10.
- Nyyssönen H., *The presence of the past in politics : „1956” after 1956 in Hungary*, Jyväskylä 1999.
- Pető A., *Roots of Illiberal Memory Politics: Remembering Women in the 1956 Hungarian Revolution*, „Baltic Worlds” 2017, t. 10, nr 4, s. 42-53.

- Pető A., *The Illiberal Memory Politics in Hungary*, „Journal of Genocide Research” 2002, nr 2.
- Polek K., *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*, Kraków 1994.
- Pomian K., *Memory Wars*, [w:] *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*, red. H. Swoboda, J. M. Wiersma, Bruksela 2009.
- Ponczek E., *Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej*, „Przegląd Polityczny” 2013, nr 2.
- Przeperski M., *Jak Orbán szlifuje przeszłość*, Rzeczpospolita Plus Minus, 01.04.2022, <https://www.rp.pl/plus-minus/art35992641-jak-orban-szlifuje-przeszlosc>
- Rajczyk R., *Groźba likwidacji społeczeństwa obywatelskiego i niezależnych mediów na Węgrzech?*, „Komentarze IEŚ”, nr 1360 (100/2025), <https://ies.lublin.pl/komentarze/grozba-likwidacji-spoleczenstwa-obywatelskiego-i-niezaleznych-mediow-na-wegrzech/>
- Rajczyk R., *Kontrowersyjna nowelizacja Ustawy zasadniczej Węgier*, „Komentarze IEŚ”, nr 1346 (86/2025), <https://ies.lublin.pl/komentarze/kontrowersyjna-nowelizacja-ustawy-zasadniczej-wegier/>
- Rajczyk R., *Nowe formy i pola rywalizacji politycznej w prekampanii wyborczej na Węgrzech*, „Komentarze IEŚ”, nr 1397 (137/2025), <https://ies.lublin.pl/komentarze/nowe-formy-i-pola-rywalizacji-politycznej-w-prekampanii-wyborczej-na-wegrzech/>
- Rajczyk R., *Polaryzacja społeczna i radykalizacja polityczna węgierskiego premiera*, „Komentarze IEŚ”, nr 1320 (60/2025), <https://ies.lublin.pl/komentarze/polaryzacja-spoleczna-i-radykalizacja-polityczna-wegierskiego-premiera/>
- Rajczyk R., *Polityka migracyjna Węgier*, [w:] *Polityka migracyjna Republiki Czeskiej, Słowacji i Węgier*, red. M. Cesarz, Prace Instytutu Europy Środkowej, Lublin 2024.
- Rajczyk R., *Radykalizacja politycznej rywalizacji o pamięć Powstania Węgierskiego 1956 roku*, „Komentarze IEŚ”, nr 1238 (213/2024), <https://ies.lublin.pl/komentarze/radykalizacja-politycznej-rywalizacji-o-pamiec-powstania-wegierskiego-1956-roku/>
- Rajczyk R., *Węgierska scena polityczna: Péter Magyar nadzieją na zmiany?*, „Komentarze IEŚ”, nr 1205 (180/2024), <https://ies.lublin.pl/komentarze/kies-1205/>
- Réti Z., *Past Traumas and Future Generations*, „The Hungarian Historical Review” 2017, nr 2.
- Romsics I., *Historia Węgier*, Skórzewo 2018.
- Seleny A., *Revolutionary Road: 1956 and the Fracturing of Hungarian Historical Memory*, [w:] *Twenty Years After Communism*, red. M. Bernhard, J. Kubik, New York 2014.
- Szerencsés K., *Trudne przebudzenie Węgier*, Rzeczpospolita, 21.11.2019, <https://www.rp.pl/wydarzenia/art9132671-karoly-szerencses-trudne-przebudzenie-wegier>

Somogyvári L., *Violence in the Education: The Post-Revolutionary Situation in Hungary (1956-1957)*, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38099005/>

Wolff-Powęska A., *Polskie spory o historię i pamięć: polityka historyczna*, „Przegląd Zachodni” 2007, nr 1.

Akty normatywne:

Postanowienia przejściowe O przejściu od dyktatury komunistycznej do demokracji, Dziennik Urzędowy Nr 166 z 31 grudnia 2011 r. Rozporządzenie Rządu 44/2013. (V. 14.) w sprawie utworzenia Narodowego Instytutu Dziedzictwa, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300144.kor>

Ustawa zasadnicza Węgier, Magyarország Alaptörvénye, tłum. J. Snopce, Warszawa 2015.

Ustawa CCX z 2011 r. o kryminalizacji i wyłączeniu przedawnienia zbrodni przeciwko ludzkości oraz o ściganiu niektórych zbrodni popełnionych w okresie dyktatury komunistycznej, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100210.tv>

Ustawa CCXLI z 2013 r. o Komitecie Pamięci Narodowej, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1300241.tv>

Ustawa XLVIII z 2021 r. o Fundacji Badań nad Historią i Społeczeństwem Europy Środkowo-Wschodniej, <https://njt.hu/jogszabaly/2021-48-KO-00>

Uchwała Rządu 1728/2015. (X. 8.) w sprawie ogłoszenia Roku Pamięci Rewolucji i Wojny o Niepodległość 1956 r., Dziennik Urzędowy nr 146 z 2015 r.

Ustawa zasadnicza Węgier, Dziennik Urzędowy Nr 43 z 25 kwietnia 2011 r.